

The Interactive Effect of Risk Institution and Natural Resource Abundance on Entrepreneurship Space in Selected Countries

Abolfazl Shahabadi*¹ | Marzieh Jafari Ghazvinian² |
Samineh Ghasemifar³

1. Professor of Economics Department of Economics, Faculty of Social Sciences and Economics, Alzahra University, Tehran, Iran, (Corresponding Author), Email: a.shahabadi@alzahra.ac.ir
2. MA in Business Administration, Department of Management, E-Campus Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran Email: ashmohammadi99@gmail.com
3. Postdoctoral Economics, Faculty of Economics and Social Sciences, Alzahra University, Tehran, Iran, Email: saminehghasemifar@yahoo.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Development of the entrepreneurship space by helping to nurture entrepreneurs and increase the attitudes, abilities and aspirations for entrepreneurship has a positive effect on the economic and social growth of societies. Because entrepreneurship is a source of innovation, employment, and economic growth and development. Therefore, determine the factors affecting of the entrepreneurship space is important in the economics and management disciplines. In this regard, the present study attempted to investigate the interactive impact of risk institution including political, economic and financial risks and abundance of natural resources on entrepreneurship space in resource-rich selected countries during the period 2014-2018. In order to achieve this goal, the research model was estimated using panel data approach and generalized moment method in two groups of countries. The results showed that the individual impact of political, economic and financial risks and the abundance of natural resources on the entrepreneurship space in the selected countries were negative and significant. Also, the interactive impact of political, economic
Article history:	
Received: 31/03/2022	
Received in revised form: 17/10/2022	
Accepted: 17/10/2022	
Keywords: Entrepreneurship Space, Risk Institution, Political Risk, Economic Risk, Financial Risk, Natural Resource Abundance.	
JEL: L26, P28, O43.	

and financial risks with the abundance of natural resources on the entrepreneurship space in the selected countries is negative and significant. However, the estimated coefficient of their interactive impact is larger than the estimated coefficient of their individual impact. Also, the impact of control variables gender gap and unemployment rate on the entrepreneurship space is negative and significant, and the impact of intellectual property rights on the entrepreneurship space is positive and significant.

Cite this article: Shahabadi, Abolfazl; Jafari Ghazvinian, Marzieh; Ghasemifar, Samineh. (2023). The Interactive Effect of Risk Institution and Natural Resource Abundance on Entrepreneurship Space in Selected Countries. *Journal of Economic Modeling Research*, 12 (46), 7-44. DOI: 00000000000000000000

© The Author(s).

Publisher: Kharazmi University

تأثیر تعاملی نهاد ریسک و فراوانی منابع طبیعی بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب

ابوالفضل شاه آبادی*^۱ | مرضیه جعفری قزوینیان^۲ | ثمینه قاسمی فر^۳

۱. (نویسنده مسئول) استاد گروه اقتصاد دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران a.shahabadi@alzahra.ac.ir
۲. کارشناسی ارشد مدیریت بازرگانی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد الکترونیکی، تهران، ایران ashmohammadi99@gmail.com
۳. پسادکتری اقتصاد دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهراء، تهران saminehghasemifar@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	توسعه فضای کارآفرینی با کمک به تربیت و پرورش کارآفرینان و افزایش توانایی، گرایش و اشتیاق به کارآفرینی بر رشد اقتصادی و اجتماعی جوامع اثر مطلوبی دارد. زیرا کارآفرینی منبع نوآوری، اشتغال-زایی و رشد و توسعه اقتصادی است. بنابراین بررسی عوامل موثر بر فضای کارآفرینی در مباحث مربوط به اقتصاد و مدیریت از اهمیت بالایی برخوردار است. در این راستا مطالعه حاضر سعی دارد تأثیر تعاملی نهاد ریسک شامل ریسک‌های سیاسی، اقتصادی، مالی و فراوانی منابع طبیعی را بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب غنی از منابع طی دوره ۲۰۱۸-۲۰۱۴ مورد بررسی قرار دهد. به منظور دستیابی به این هدف، مدل تحقیق با رهیافت داده‌های تابلویی و به روش گشتاورهای تعمیم‌یافته برآورد گردیده است. نتایج نشان داد، تأثیر انفرادی ریسک‌های سیاسی، اقتصادی و مالی و فراوانی منابع طبیعی بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب منفی و معنادار است. همچنین تأثیر تعاملی ریسک‌های سیاسی، اقتصادی و مالی با فراوانی منابع طبیعی بر فضای کارآفرینی کشورهای منتخب منفی و معنادار است. اما ضریب تخمینی اثر تعاملی آنها از ضریب تخمینی اثر انفرادی آنها بزرگتر است. همچنین تأثیر متغیرهای کنترلی شکاف جنسیتی و نرخ بیکاری بر فضای کارآفرینی منفی و معنادار و تأثیر حقوق مالکیت فکری بر فضای کارآفرینی مثبت و معنادار است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۱۱	
تاریخ ویرایش: ۱۴۰۱/۰۷/۲۵	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۲۵	
واژه‌های کلیدی: فضای کارآفرینی، ریسک سیاسی، ریسک اقتصادی، ریسک مالی، فراوانی منابع طبیعی.	
طبقه‌بندی JEL: L26, O43, P28.	

استناد: شاه‌آبادی، ابوالفضل؛ جعفری قزوینیان، مرضیه؛ قاسمی، ثمینه. (۱۴۰۰). تأثیر تعاملی نهاد ریسک و فراوانی منابع طبیعی بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب؛ تحقیقات مدل‌سازی اقتصادی، ۱۲ (۴۶)، ۴۴-۷.

DOI: 0000000000000000000000

© نویسنده‌گان.

ناشر: دانشگاه خوارزمی.

۱- مقدمه

تغییرات سریع و شتابان جامعه بین‌المللی، گذار از جامعه سنتی به جامعه اطلاعاتی و لزوم تغییر اقتصاد ملی به اقتصاد جهانی نیازمند راهکارهای مختلف جهت فراهم‌سازی امکان رشد و توسعه اقتصادی است که بی‌تردید در این زمینه توسعه کارآفرینی می‌تواند نقش بسیار کلیدی ایفا کند. زیرا کارآفرینان به‌عنوان نوآوران و صاحبان فکر و ایده، سرمایه‌های اصلی کشورها جهت دستیابی به رشد و توسعه پایدار هستند که با ارائه طرح‌های ابتکاری، منعطف، نوآور، فرصت‌گرا و کم‌هزینه سبب تحریک رشد اقتصادی می‌شوند. با شناسایی اهمیت کارآفرینی در توسعه اقتصادی کشورهای پیشرفته صنعتی، این کشورها در جهت توسعه و ترویج کارآفرینی تلاش کردند و به تبع آن سیاست‌های حمایتی مناسبی اتخاذ کردند (عبدی و همکاران، ۱۳۹۷).

از سویی، انتظار می‌رود برخورداری از منابع طبیعی^۱ به عنوان یک نهاده تولید و منبع عظیم درآمدی، فرآیند دستیابی کشورهای غنی از منابع به رشد و توسعه اقتصادی را تسریع و تسهیل سازد. اما، واقعیات تاریخی نشان داده در اغلب کشورها این گونه نبوده و بالعکس، برخورداری از منابع طبیعی فراوان به کند شدن فرآیند رشد و توسعه آنها انجامیده است (پورجوان و همکاران، ۱۳۹۱).

در پاسخ به این پرسش که چرا برخی از کشورهای غنی از منابع نتوانسته‌اند از این موهبت خدادادی در جهت تسریع رشد و توسعه اقتصادی استفاده نمایند و حتی از این ناحیه دچار مشکلات عدیده نیز شده‌اند، پدیده نفرین منابع^۲ مطرح شده که براساس آن، بی‌توجهی به ارتقای سرمایه انسانی و توسعه فضای کارآفرینی یکی از کانال‌های تأثیرگذاری منفی منابع طبیعی بر رشد اقتصادی است. اما، از آنجا که این تأثیر منفی برای کلیه کشورهای غنی از منابع صدق نمی‌کند؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که خود منابع فی‌نفسه عامل بازدارنده ارتقای سرمایه انسانی و توسعه فضای کارآفرینی نیست؛ بلکه نحوه استفاده و مدیریت آن است که در این بین نقش تعیین‌کننده دارد. از این‌رو، اقتصاددانان نهادگرا بر نقش کیفیت نهادی به عنوان عامل تعیین‌کننده مدیریت منابع طبیعی تأکید دارند. به‌طور مشخص، افزایش

1. Natural Resource

2. Resource Curse

ریسک کشوری به عنوان یک متغیر اندازه‌گیری کیفیت نهادی می‌تواند به گسترش فضای نااطمینانی دامن بزند و سرمایه‌گذاری در بحث آموزش و توسعه منابع انسانی را به تأخیر بیندازد و منجر به تخریب فضای کارآفرینی شود. به‌علاوه، توانایی کارآفرینان در تهیه مواد اولیه، جذب فناوری پیشرفته و تأمین سرمایه لازم برای راه‌اندازی کسب‌وکارهای کارآفرینانه را کاهش دهد و گرایش و اشتیاق به کارآفرینی را تضعیف کند.

بنابراین لزوم تعیین‌کننده‌های توسعه فضای کارآفرینی به عنوان عامل محرک رشد و توسعه اقتصادی جوامع؛ از یک سو، و فقدان تعیین‌تأثیر تعاملی فراوانی منابع طبیعی و کیفیت نهادی بر توسعه فضای کارآفرینی در مطالعات تجربی از سوی دیگر؛ انگیزه‌ای شد تا مطالعه حاضر به بررسی این موضوع در کشورهای منتخب غنی از منابع طبیعی با سطوح متفاوت کیفیت نهادی طی دوره زمانی ۲۰۱۸-۲۰۱۴ پردازد.

مطالعه حاضر در قالب پنج بخش تنظیم شده است. بخش دوم به ادبیات موضوعی و تجربی پرداخته شده است. بخش سوم، روش‌های آماری و اقتصادسنجی به کارگرفته شده در جهت نیل به اهداف پژوهش بیان شده است. یافته‌های تجربی در بخش چهارم ارائه شده است. در پایان به نتیجه‌گیری نهایی و توصیه‌های سیاستی در بخش پنجم پرداخته شده است.

۲- ادبیات موضوع

۲-۱- فضای کارآفرینی

واژه کارآفرینی از ریشه فرانسوی Entrepreneurer به مفهوم تعهد به انجام کاری مشتق شده است. فرهنگ دانشگاهی وبستر^۱، کارآفرین را به معنای کسی که سازماندهی، اداره و تقبل یک فعالیت اقتصادی را تعهد می‌کند، تعریف کرده است. کارآفرینی حاصل تعاملات پویا و نهادینه‌گرایش‌ها، توانایی‌ها و اشتیاق افراد برای انجام کارآفرینی مولد است که از متغیرهای فردی و نهادی تأثیر می‌پذیرد. بر این اساس اگر چه کارآفرینی ماهیت رفتاری دارد؛ اما، زمانی مجال بروز می‌یابد که محیط اجازه آن را به فرد بدهد. در نتیجه، پویایی کارآفرینی در یک کشور، ضمن وابستگی به خصایل و ویژگی‌های فردی، در گرو محیط

1. Webster

نهادی حاکم بر آن کشور نیز هست که از این موضوع با عنوان فضای کارآفرینی یاد می‌شود. بنابراین برخلاف سایر سنجه‌های کارآفرینی که از آمیزش متغیرهای فردی یا نهادی به تنهایی ساخته شده‌اند؛ شاخص جهانی کارآفرینی از سه شاخص اصلی گرایش، توانایی و اشتیاق کارآفرینانه بر پایه ارکان جزئی‌تر تشکیل شده که هر رکن خود شامل یک متغیر فردی و یک متغیر نهادی است. به علاوه، عناصر زیرمجموعه هر یک از سه شاخص اصلی بر عناصر زیرمجموعه دو شاخص دیگر تأثیر می‌گذارد که ماهیت باز و قابل بحث کارآفرینی را نشان می‌دهد. در ادامه، شاخص‌های یاد شده و ارکان تشکیل دهنده آنها تشریح شده است.

الف) گرایش کارآفرینانه: دیدگاه عموم جامعه نسبت به کارآفرینی و کارآفرینان را با استفاده از شاخص‌های زیر ارزیابی می‌کند:

درک فرصت^۱: قدرت تشخیص فرصت‌های مناسب شروع کسب و کار را با استفاده از متغیر فردی «درک فرصت» و متغیر نهادی «تراکم بازار» شامل دو متغیر جزئی «اندازه بازار داخلی» و «درصد جمعیت شهرنشین» ارزیابی می‌کند.

مهارت کسب و کارهای نوپا^۲: مهارت‌های لازم برای شروع کسب و کار را با استفاده از متغیر فردی «درک مهارت» و متغیر نهادی «آموزش عالی» ارزیابی می‌کند.

پذیرش ریسک^۳: عدم ترس از شکست را با استفاده از متغیر فردی «پذیرش ریسک» و متغیر نهادی «ریسک کسب و کار» ارزیابی می‌کند.

شبکه‌سازی^۴: شبکه شخصی کارآفرینان و توانایی آنان در استفاده از اینترنت برای اهداف کسب و کار را با استفاده از متغیر فردی «پیوند با کارآفرینان» و متغیر نهادی «کار با اینترنت» ارزیابی می‌کند.

پشتیبانی فرهنگی^۵: نگاه جمعیت یک کشور به کارآفرینی را با استفاده از متغیر فردی «باور به مسیر کارآفرینی» و متغیر نهادی «فساد» ارزیابی می‌کند.

ب) توانایی کارآفرینانه: برخی از ویژگی‌های مهم کارآفرینی و بنگاه‌های نوپای با پتانسیل رشد بالا را با استفاده از شاخص‌های زیر ارزیابی می‌کند:

1. Opportunity Perception
2. Startup Skills
3. Risk Acceptance
4. Networking
5. Cultural Support

کسب و کار نوپا مبتنی بر فرصت^۱: کسب و کارهای ایجاد شده مبتنی بر فرصت خوب را با استفاده از متغیر فردی «انگیزه فرصت» و متغیر نهادی «آزادی کسب و کار» ارزیابی می‌کند.

جذب فناوری^۲: سطح استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در کسب و کارها را با استفاده از متغیر فردی «فعالیت بخش فناوری» و متغیر نهادی «جذب فناوری» ارزیابی می‌کند.

سرمایه انسانی^۳: دسترسی به نیروی کار ماهر در شرکت‌های ریسک‌پذیر و نوآور را با استفاده از متغیر فردی «کسب و کار نوپا توسط دانش‌آموختگان» و متغیر نهادی «آموزش کارکنان» ارزیابی می‌کند.

رقابت^۴: یگانگی محصول یا کسب و کار را که با قدرت کسب و کارهای موجود در بازار آمیخته شده با استفاده از متغیر فردی «رقابت در بازار» و متغیر نهادی «تسلط بازار» ارزیابی می‌کند.

پ) اشتیاق کارآفرینانه: تلاش کارآفرینان نوپا در ایجاد شرکت جدید قادر به تولید ثروت و پررشد را با استفاده از شاخص‌های زیر ارزیابی می‌کند:

نوآوری محصول^۵: ظرفیت یک کشور در تولید محصولات جدید و تطبیق و تقلید از محصولات موجود را با استفاده از متغیر فردی «محصول جدید» و متغیر نهادی «انتقال فناوری» ارزیابی می‌کند.

نوآوری فرآیند^۶: به کارگیری و ایجاد فناوری نوین در کسب و کارها را با استفاده از متغیر فردی «فناوری جدید» و متغیر نهادی «هزینه‌های ناخالص تحقیق و توسعه» ارزیابی می‌کند.

رشد بالا^۷: کسب و کارهای با رشد بالا را با استفاده از متغیر فردی «کسب و کارهای پررشد» و متغیر نهادی «پیچیدگی استراتژی کسب و کار» ارزیابی می‌کند.

-
1. Opportunity Startup
 2. Technology Absorption
 3. Human Capital
 4. Competition
 5. Product Innovation
 6. Process Innovation
 7. High Growth

بین‌المللی‌سازی^۱: برخورداری از قابلیت‌های تولید برای بازار خارجی را با استفاده از متغیر فردی «جهت‌گیری صادراتی» و متغیر نهادی «جهانی‌سازی» اندازه‌گیری می‌کند. سرمایه ریسک‌پذیر^۲: قابلیت دسترسی به سرمایه ریسک‌پذیر را با استفاده از متغیر فردی «سرمایه‌گذاری غیررسمی» و متغیر نهادی «عمق بازار سرمایه» ارزیابی می‌کند (وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، ۱۳۹۵).

۲-۲- فراوانی منابع طبیعی

برابر مبنای نظری علم اقتصاد، رشد تولید از دو طریق افزایش عوامل تولید و استفاده بهتر از عوامل تولید قابل دستیابی است. بنابراین انتظار می‌رود کشورهایی که علاوه بر نیروی کار و سرمایه از نهاده دیگری به نام منابع طبیعی نیز برخوردارند، نرخ رشد بالاتری را تجربه کنند. در این راستا، در برخی از مطالعات از جمله براو ارتگا و دی گریگوریا (۲۰۰۵) نیز از منابع طبیعی به عنوان موتور محرکه رشد اقتصادی یاد شده است و حتی، اقتصاددانان کلاسیک الگوهای رشد کارآ و بهینه را برای اقتصادهایی که تابع تولید آنها دارای منابع طبیعی تجدیدپذیر و تجدیدنپذیر^۳ است، گسترش داده‌اند (جعفری و همکاران، ۱۳۹۳).

در این زمینه نظریات متعددی در این خصوص مطرح شده که رایینسون^۴ و همکاران (۲۰۰۶) آنها را ذیل سه گروه کلی زیر دسته‌بندی کرده‌اند:

نظریات مبتنی بر بیماری هلندی: این دیدگاه یک اقتصاد را شامل سه بخش قابل مبادله منابع طبیعی، قابل مبادله بدون منابع طبیعی و غیرقابل مبادله می‌داند و معتقد است، تزریق درآمد حاصل فراوانی منابع طبیعی به اقتصاد با تقویت پول داخلی به افزایش تقاضا برای بخش غیرقابل مبادله دامن می‌زند. از طرفی، قیمت نسبی همه کالاهای غیرمبادله‌ای افزایش یافته، رابطه مبادله بدتر می‌شود و صادرات نسبت به قیمت‌های جهانی گران‌تر گردیده و کاهش می‌یابد (ساکس و وارنر، ۱۹۹۵؛ تورویک^۵، ۲۰۰۲؛ گیلفاسون^۶، ۲۰۰۱).

1. Internationalization
2. Risk Capital
3. Non-Renewable and Renewable Resources
4. Robinson
5. Torvik
6. Gylfason

نظریات مبتنی بر رانت‌جویی: در این رویکرد، حجم عظیم رانت ناشی از منابع طبیعی در ارتباط با حقوق مالکیت غیرکارآمد، بازارهای ناقص و ساختارهای قانونی سست و لاقید در بسیاری از کشورهای در حال توسعه و اقتصادهای غیربازاری به رانت‌جویی لجام‌گسیخته در میان تولیدکنندگان منجر شده و این انحراف باعث می‌شود منابع طبیعی از ایفای نقش مثرتر اجتماعی فعالیت‌های اقتصادی بکاهد (آوتی^۱، ۲۰۰۱).

نظریات مبتنی بر نهادها^۲: این رویکرد که در طی سال‌های اخیر بسیار مورد توجه واقع شده؛ بر نقش نهادها در تبیین بلای منابع تأکید دارد. زیرا دو رویکرد نخست علی‌رغم اشاره صحیح بر مباحثی نظیر رانت‌جویی و غیره، قادر نبودند تفاوت عملکرد بین کشورهای غنی از منابع طبیعی را توضیح دهند (راینسون و همکاران، ۲۰۰۶). البته این رویکرد خود به دو دسته تقسیم می‌شود. دسته اول بر بحث رانت‌جویی متمرکز است و تصمیمات و فعالیت‌های اشخاص غیر از نخبگان سیاسی را در کانون توجه قرار می‌دهد و معتقد است آحاد یک جامعه باید بین تخصیص نیرو به فعالیت‌های مولد یا رانت‌جویانه تصمیم‌گیری کنند. در مقابل دسته دوم بر بحث حاکمیت و تصمیمات سیاست‌مداران و سیاست‌گذاران حاکم در کشورهای غنی از منابع تأکید دارد. بر این اساس سیاست‌مداران بین تخصیص منابع به فعالیت‌های مولد یا رانت‌جویانه مخیر هستند (کلستاد و ویگ^۳، ۲۰۰۹).

مطالعه حاضر در چارچوب رویکرد مبتنی بر نقش نهادها و با تأکید بر بحث قیومیت به بحث فراوانی منابع و تأثیر آن بر فضای کارآفرینی ورود نموده؛ زیرا در آمد ناشی از منابع از بستر نهادی و ساختار حکومت وارد نظام اقتصادی شده و دولت‌ها در تخصیص آن به فعالیت‌های مولد یا رانت‌جویانه نقش اصلی دارند.

۳-۲- نهاد ریسک

در سال‌های اخیر دسته‌ای از اقتصاددانان موسوم به نهاد‌گرا بر ارتباط بین کیفیت نهادی و عملکرد اقتصاد ملی تأکید کرده‌اند. به اعتقاد آنها نهادها شامل باورها، رفتارها (حوزه عقلانی

1. Auty
2. Institutionals
3. Kolstad & Wiig

یا غیر عقلانی)، سنت‌ها، ضوابط و مقررات حقوقی حاکم بر جامعه است که پیرامون یک هسته اصلی مجموعه هماهنگی را شکل می‌دهند و به عنوان قواعد بازی در جامعه سبب ساختارمندی انگیزه‌های نهفته در مبادلات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی ابناء بشر می‌شوند (نورث^۱، ۱۹۹۰) و با تحریک یا توقیف فعالیت‌های تولیدی بر فرایند نیل به رشد و توسعه اقتصادی کشورها تأثیر می‌گذارند (شاگری و همکاران، ۱۳۹۳). به همین دلیل محققان زیادی به بحث تأثیر کیفیت نهادی بر متغیرهای اقتصادی ورود کرده‌اند و برای اندازه‌گیری کیفیت نهادی نیز از شاخص‌های متعددی استفاده کرده‌اند.

در این بین شاخص راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری^۲ که ریسک‌های سیاسی، اقتصادی و مالی حاکم بر محیط اقتصاد کلان کشورها را با معیارهای متعدد ارزیابی می‌کند از جمله سنجه‌های کیفیت نهادی است. زیرا ریسک‌های کشوری نوعی عدم اطمینان^۳ عمومی نسبت به آینده هستند و با افزایش احتمال زیان بر انگیزه افراد و فعالان اقتصادی و سطح سرمایه‌گذاری و تولید کشورها تأثیر می‌گذارند (اکبریان و دیانتی، ۱۳۸۵). در تحقیق حاضر از این شاخص به عنوان جایگزین کیفیت نهادی استفاده شده و سعی گردیده که تأثیر تعاملی آن و فراوانی منابع بر فضای کارآفرینی تبیین و تشریح گردد.

۴-۲- سازوکار تأثیر تعاملی فراوانی منابع طبیعی و نهاد ریسک بر فضای کارآفرینی

سازوکار تأثیر فراوانی منابع طبیعی بر فضای کارآفرینی: به‌طور کلی فراوانی منابع طبیعی بر فضای کارآفرینی دو اثر متضاد دارد. از یک سو درآمدهای حاصل از منابع با کمک به تأمین مخارج آموزشی، اعطای یارانه‌های آموزشی و گسترش آموزش عمومی سبب تقویت سرمایه انسانی، افزایش تعداد کارآفرینان و توسعه فضای کارآفرینی می‌شود. از سویی برخورداری از درآمدهای حاصل از منابع طبیعی با کمک به شکل‌گیری دولت رانتی، توجه به امر آموزش و تولید مبتنی بر دانش و مهارت را از اولویت اول خارج می‌کند (چامبرز و

1. North

2. International Country Risk Guide (ICRG)

3. Uncertainty

مانه مو^۱، ۲۰۱۹). بالعکس دستیابی به درآمدهای حاصل از منابع مطمح نظر گروه‌های رانت-جو قرار می‌گیرد و آن به ابزاری برای اجرای سیاست‌های ضد توسعه‌ای و حامی‌پروری سیاستمداران تبدیل می‌شود. بدیهی است در این شرایط گرایش به کارآفرینی به عنوان فعالیت نیازمند مهارت، دانش و ریسک‌پذیری بالا کاهش می‌یابد. در ضمن درآمدهای حاصل از وفور منابع طبیعی با کمک به بزرگ شدن دولت، عرصه را برای فعالیت‌های بخش خصوصی مولد و کارآفرین تنگ می‌نماید. اما گرایش به استخدام در بخش دولتی عمدتاً فاقد منطق اقتصادی و بیشتر با اهداف اشتغال‌زایی افزایش می‌یابد. زیرا دستیابی به شغلی دولتی با درآمد مناسب و بی‌دغدغه از کارآفرینی با وجود ریسک بالا جذابتر است (شائو و یانگ^۲، ۲۰۱۴).

سازوکار تأثیر نهاد ریسک بر فضای کارآفرینی: افزایش ریسک سیاسی با کاهش ثبات حکومت، وخامت شرایط اجتماعی، ریسک مصادره سرمایه‌های خارجی و عدم برگشت سود آنها، وقوع درگیری داخلی و خارجی، افزایش فساد، افزایش دخالت نظامیان در سیاست، شیوع تنش‌های مذهبی و نژادی، کاهش حاکمیت نظم و قانون، عدم پاسخگویی حکومت در برابر مردم و افت کیفیت دیوانسالاری از کانال‌های مختلف بر فضای کارآفرینی تأثیر می‌گذارد. از جمله این که افزایش ریسک سیاسی با ایجاد تزلزل در امنیت حقوق مالکیت از انجام سرمایه‌گذاری‌های بلندمدت مولد و کارآفرینانه جلوگیری می‌نماید. دیگر این که افزایش ریسک سیاسی و فقدان نظام سیاسی باثبات، پیش‌بینی ماهیت و عملکرد دولت‌های آینده و تغییرات سازمانی را غیرممکن می‌سازد. این در صورتی است که کارآفرینی محیط قابل پیش‌بینی را ترجیح می‌دهد. همچنین افزایش ریسک سیاسی با گرایش جامعه به فعالیت‌های زودبازده و سوداگرایانه غیرمولد به تخریب فضای کارآفرینی منجر می‌گردد. در نهایت افزایش ریسک سیاسی با ترویج خشونت و اعمال زور در جامعه و افزایش احتمال تخریب دارایی‌های کارآفرینان سبب تخریب فضای کارآفرینی می‌شود. علاوه بر این گسترش خشونت به تعطیلی و یا نیمه تعطیلی بازارها منجر شده که به کلیه فعالیت‌های اقتصادی از جمله کارآفرینانه آسیب جدی وارد می‌کند (چادوری و

1. Chambers & Munemo
2. Shao & Yang

همکاران^۱، ۲۰۱۹). افزایش ریسک اقتصادی نیز با کاهش تولید ناخالص داخلی، کاهش نرخ رشد اقتصادی، افزایش نرخ تورم، افزایش کسری بودجه و افزایش بدهی‌های خارجی یک کشور مترادف است. بنابراین افزایش این نوع ریسک از طریق افزایش نااطمینانی عمومی، بی‌ثباتی اقتصاد کلان، کوتاه نمودن افق زمانی تصمیم‌گیری، عدم قطعیت در دستیابی به بازده مورد انتظار کارآفرینان و افزایش ترس از شکست آنها سبب تخریب فضای کارآفرینی می‌شود (شاه-آبادی و همکاران، ۱۳۹۸). افزایش ریسک مالی نیز به معنای رشد بدهی خارجی، کاهش نقدینگی بین‌المللی و بی‌ثباتی نرخ ارز در یک کشور است که توانایی کارآفرینان در ایفای به موقع تعهدات بین‌المللی را کاهش داده و به اعتبار بین‌المللی آنها آسیب می‌زند که این موضوع، واردات مواد خام و کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای مورد نیاز آنها برای تولید را با مشکل مواجه ساخته و برنامه‌های تولیدی آنها را دستخوش تغییرات عمده نموده و بهای تمام‌شده محصولات آنها را به شدت افزایش می‌دهد. به علاوه نوسانات زیاد نرخ ارز بر سود و زیان کسب‌وکارهای کارآفرینانه تأثیر همه‌جانبه و غیرقابل انکاری دارد. زیرا تشدید نوسانات نرخ ارز و دخالت‌های تنظیم بازار دولتی با ایجاد ابهام در شرایط قیمتی و عدم امکان پیش‌بینی سود، ریسک سرمایه‌گذاری کارآفرینانه را افزایش و سبب تخریب فضای کارآفرینی می‌شود (اولایمی و اسی^۲، ۲۰۱۷).

سازوکار تأثیر تعاملی نهاد ریسک و فراوانی منابع طبیعی بر فضای کارآفرینی: در این خصوص می‌توان گفت یک کانال اثر تعاملی نهاد ریسک و منابع طبیعی بر کارآفرینی از طریق مدیریت درآمدهای منابع طبیعی است به این طریق که نهادهای سیاست‌گذار، تنظیم‌گر و قانون‌گذار کارآمد با مداخلات قانونی، سیاستی و اجرایی در ایجاد سازوکار لازم برای مدیریت بهینه درآمد حاصل از منابع طبیعی در کشورهای غنی از منابع نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. چرا که این نهاد سیاسی و اجرایی کارآمد ریسک سیاسی و مالی را به حداقل ممکن می‌رسانند و از این طریق فضا برای افزایش بهره‌وری کل عوامل تولید و کسب سود از درآمدهای نفتی منابع طبیعی را فراهم می‌کنند و توانایی و اشتیاق کارآفرینی در جامعه افزایش می‌یابد. به‌طور مشخص، افزایش ریسک سیاسی در تعامل با درآمد حاصل از منابع طبیعی سبب

1. Chowdhury et al
2. Oluyemi & Essi

افزایش رانت جویی، گسترش فساد و تضعیف حقوق مالکیت شده و منجر به برون‌رانی فعالیت‌های مولد و کارآفرینانه می‌شود (چامبرز و مانه مو^۱، ۲۰۱۹، چادوری و همکاران، ۲۰۱۹ و گوئل و کارهونن^۲، ۲۰۰۹). از طرفی افزایش ریسک اقتصادی نیز در تعامل با درآمد حاصل از منابع طبیعی با تصمیم نهاد سیاستگذار ممکن است به افزایش نقدینگی بدون پشتوانه، افزایش نرخ تورم منجر شود که به نوبه خود فضای کارآفرینی را تخریب می‌کند (ایمی^۳، ۲۰۰۷). در نهایت افزایش ریسک مالی در تعامل با رشد درآمد حاصل از منابع طبیعی به تعیین نرخ ارز بدون واقعیات اقتصادی و تشکیل نظام ارز چندنرخه کمک نموده و با بروز شوک منفی در قیمت و تقاضای جهانی منابع طبیعی سبب محدودیت دسترسی به ارزهای خارجی، دلاریزه شدن اقتصاد و کاهش کارایی و سود سرمایه‌گذاری مولد شده و فضای کارآفرینی را تخریب می‌سازد (مکاگنی و همکاران^۴، ۲۰۱۵).

۳- پیشینه تحقیق

هاین و همکاران^۵ (۲۰۲۰)، بررسی تأثیر کیفیت نهادی و کارآفرینی بر رانت منابع طبیعی به کمک رویکرد GMM و یک نمونه بین‌المللی از ۶۰ کشور در بازه زمانی ۲۰۰۶-۲۰۱۶ پرداختند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان داد که تراکم کارآفرینی رانت منابع طبیعی را افزایش می‌دهد و بهبود کیفیت سازمانی رانت منابع طبیعی را کاهش می‌دهد.

توک^۶ (۲۰۲۰)، به بررسی رابطه نوآوری و کارآفرینی در اقتصاد وابسته منبع نفت قطر به روش پرسشنامه‌ای پرداخته است. نظرسنجی برای سنجش نگرش ساکنان قطر نسبت به نوآوری و ابتکارات تحت حاکمیت دولت با افراد ساکن در کشور تهیه و اجرا می‌شود. تجزیه و تحلیل از این نظرسنجی نشان می‌دهد که ساکنان قطر نسبتاً ریسک‌گریز و وابسته به دولت و فضای کارآفرینی آن‌ه نیز وابسته به دولت هستند. از این رو در اقتصاد مبتنی به درآمد نفت، نوآوری و فضای کارآفرینی تا حدود زیادی مرتبط با تصمیمات دولت است.

1. Chambers & Munemo

2. Goel & Korhonen

3. Iimi

4. Mecagni et al

5. Canh et al

6. Tok

چامبرز و مانه مو (۲۰۱۹) ارتباط بین رانت منابع طبیعی و ایجاد کسب و کارهای جدید را در ۱۱۶ کشور طی دوره ۲۰۱۲-۲۰۰۱ بررسی کرده‌اند. روش مورد استفاده در این پژوهش داده‌های ترکیبی پنل است. نتایج نشان داد فراوانی منابع طبیعی بر ایجاد کسب و کارهای جدید تأثیر منفی دارد و در کشورهای با کیفیت حکمرانی ضعیف، این تأثیر منفی تشدید می‌شود.

چادوری و همکاران (۲۰۱۹) تأثیر ابعاد رسمی و غیررسمی نهادها بر کمیت و کیفیت کارآفرینی را در ۷۰ کشور در حال توسعه و توسعه‌یافته طی دوره ۲۰۱۵-۲۰۰۵ به کمک روش داده‌های ترکیبی پنل بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد نهادها بر کیفیت و کمیت کارآفرینی تأثیر معناداری دارند. هرچند، کلیه نهادها نقش مشابهی ندارند.

دای و همکاران^۱ (۲۰۱۸) تأثیر تولید زغال سنگ داخلی به عنوان یک منبع طبیعی را بر کارآفرینی در چین طی سال‌های ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۴ با کمک مدل ARDL بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد تولید زغال سنگ بر ایجاد شرکت‌های جدید تأثیر منفی و معناداری دارد. بنابراین، کاهش قیمت زغال سنگ با کاهش هزینه فرصت‌ها و کاهش موانع شروع کسب و کار می‌تواند فرصت مناسبی برای کارآفرینان بالقوه و بالفعل برای ایجاد شرکت‌های جدید و خروج اقتصاد چین از تله وابستگی به منابع باشد.

جیمنز و همکاران^۲ (۲۰۱۷) با روش GLS در ۹۹ کشور با کارآفرینی رسمی و غیررسمی طی بازه زمانی ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۷ تأثیر اختیارات سیاسی و فساد را بر کارآفرینی رسمی و غیررسمی بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد افزایش اختیارات سیاسی از ایجاد شرکت‌های رسمی جلوگیری می‌کند. زیرا محدودیت کمتر در رفتار فرصت‌طلبی دولت سبب ایجاد ناطمینانی و مخاطره در فعالیت‌های کارآفرینی می‌شود. همچنین فساد بر کارآفرینی رسمی تأثیر منفی دارد. زیرا موجب افزایش هزینه‌های تأسیس و مدیریت شرکت می‌شود. به علاوه، فساد بر شرکت‌های غیررسمی نیز تأثیر منفی می‌گذارد.

1. Dai et al

2. Jimenez et al

مجبوری^۱ (۲۰۱۶) با روش پنل پویا در ۵۰ کشور تولیدکننده نفت و گاز بین سال‌های ۲۰۰۴-۲۰۰۸ با استفاده از نظرسنجی‌های سالانه سازمان جهانی کارآفرینی^۲ نشان داد افزایش درآمد سرانه نفت و گاز در محیط نهادی فاسد به کاهش کارآفرینی منجر می‌شود که برای سیاست‌گذاران به ویژه در کشورهای در حال توسعه پیام مهمی است.

داتا و همکاران^۳ (۲۰۱۳) به بررسی تأثیر ریسک سیاسی بر کارآفرینی به روش GMM در بازه زمانی ۲۰۰۴-۲۰۰۹ در ۱۲۰ کشور دنیا پرداخته‌اند. نتایج نشان داد افزایش ثبات سیاسی یک کشور به افزایش کارآفرینی و ایجاد ثروت می‌انجامد. از مطالعات داخلی نیز به موارد زیر می‌توان اشاره کرد:

شاه‌آبادی و همکاران (۱۳۹۸) تأثیر ریسک اقتصادی بر کارآفرینی زنان در کشورهای منتخب جهان را طی دوره ۲۰۰۸-۲۰۱۵ با روش GMM بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد کاهش ریسک اقتصادی بر کارآفرینی زنان تأثیر مثبت و معناداری دارد.

زبیری (۱۳۹۶) تأثیر ریسک سیاسی بر توسعه کارآفرینی فرصت‌گرا و ضرورت‌گرا را در ۴۵ کشور در حال توسعه و توسعه‌یافته طی دوره ۲۰۰۸-۲۰۱۵ با روش پانل دیتا بررسی کرده است. نتایج نشان داد ریسک سیاسی بر فرصت کارآفرینی تأثیر منفی و معنادار و بر ضرورت کارآفرینی تأثیر مثبت و معناداری دارد.

مرادی و همکاران (۱۳۹۶) عوامل نهادی موثر بر کارآفرینی بین‌المللی را در ۵۹ کشور در حال توسعه با مدلسازی معادلات ساختاری در سال ۲۰۱۵ بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد نهاد هدایت‌گر بر کارآفرینی بین‌المللی در کشورهای در حال توسعه تأثیر مثبت دارد. به علاوه، بررسی نقش تعدیل‌گر ریسک‌پذیری در رابطه بین عوامل نهادی و کارآفرینی بین‌المللی نشان داد تأثیر نهادهای شناختی و قانونی بر کارآفرینی بین‌المللی در کشورهای با ریسک‌پذیری بیشتر، به صورت منفی تعدیل می‌شود.

1. Majbouri
2. Global Entrepreneurship Monitor (GEM)
3. Dutta et al

محمدزاده و همکاران (۱۳۹۵) تأثیر رانت منابع بر توسعه کارآفرینی در ۳۲ کشور منتخب جهان را طی دوره ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۴ با رویکرد پنل پویا بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد رانت منابع بر توسعه کارآفرینی تأثیر منفی و معناداری دارد.

محمدزاده و همکاران (۱۳۹۵) تأثیر شاخص نهادی آزادی اقتصادی بر توسعه کارآفرینی در ۵۰ کشور جهان طی دوره ۲۰۰۴ تا ۲۰۱۳ را با رویکرد پنل پویا بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد، آزادی اقتصادی بر توسعه کارآفرینی تأثیر مثبت و معناداری دارد.

علیزاده (۱۳۹۵) به بررسی تأثیر مولفه‌های اقتصاد دانش بنیان و مدیریت فراوانی منابع طبیعی بر کارآفرینی نوپا در ۱۰ کشور منبع محور، ۱۶ کشور کارایی محور و ۱۸ کشور نوآور محور طی دوره زمانی ۲۰۰۸-۲۰۱۵ با رویکرد GMM پرداخته است. نتایج نشان داد در کشورهای منبع محور؛ متغیرهای آموزش و توسعه منابع انسانی و رژیم‌های نهادی بر کارآفرینی تأثیر مثبت و معناداری دارند. اما، تأثیر متغیرهای نظام نوآوری، فناوری اطلاعات و ارتباطات و مدیریت فراوانی منابع طبیعی بر کارآفرینی معنادار نیست. در کشورهای کارایی محور، کلیه مولفه‌های اقتصاد دانش بنیان شامل آموزش و توسعه منابع انسانی، رژیم‌های نهادی، نظام نوآوری و زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات و همچنین مدیریت فراوانی منابع طبیعی بر کارآفرینی تأثیر مثبت و معناداری دارند. در کشورهای نوآوری محور نیز کلیه متغیرهای مستقل به غیر از زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات بر کارآفرینی تأثیر مثبت و معناداری دارند.

در جمع‌بندی مطالعات تجربی می‌توان گفت چه در مطالعات خارجی و چه در مطالعات داخلی به بررسی تأثیر انفرادی ابعاد سیاسی و اقتصادی نهاد ریسک بر کارآفرینی پرداخته شده است (چادوری و همکاران، ۲۰۱۹؛ داتا و همکاران، ۲۰۱۳؛ زبیری، ۱۳۹۶، ...). اما بررسی تأثیر بُعد مالی آن بر کارآفرینی مغفول مانده است. همچنین شماری از مطالعات نیز تأثیر فراوانی منابع طبیعی بر کارآفرینی را مورد بررسی قرار داده‌اند (چامبرز و مانو، ۲۰۱۹؛ دای و همکاران، ۲۰۱۸؛ علیزاده، ۱۳۹۵). این مطالعه با سنجش اثر تعاملی نهاد ریسک و وفور منابع طبیعی بر کارآفرینی هر سه بعد نهاد ریسک را مد نظر قرار می‌دهد لذا تاکنون مطالعه‌ای جامعی در این خصوص بعمل نیامده است.

آمار توصیفی

به منظور آشنایی با وضعیت فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب، نمرات ابتدا، انتها و میانگین دوره شاخص کارآفرینی آنها در جدول ۱ ارائه شده است. بر این اساس آمریکا و آنگولا به ترتیب از بیشترین و کمترین میانگین نمره کارآفرینی در بین کشورهای منتخب بوده‌اند. ایران نیز با میانگین نمره ۲۵/۹ در رتبه ۲۱ از نظر توسعه فضای کارآفرینی قرار گرفته است.

جدول ۱: شاخص کارآفرینی در کشورهای منتخب (۲۰۱۸-۲۰۱۴)

کشور	سال ۲۰۱۴	سال ۲۰۱۸	کشور	میانگین دوره		سال ۲۰۱۸	سال ۲۰۱۴	کشور
				رتبه	نمره			
آذربایجان	۳۱/۸	۳۰/۵	سنگاپور	۱۵	۳۱/۲	۳۰/۵	۳۱/۸	آذربایجان
آفریقای جنوبی	۴۰/۴	۳۲/۹	عربستان سعودی	۱۴	۳۷/۰	۳۲/۹	۴۰/۴	آفریقای جنوبی
آمریکا	۸۲/۵	۸۳/۶	عمان	۱	۸۴/۱	۸۳/۶	۸۲/۵	آمریکا
آنگولا	۲۸/۷	۱۴/۴	قزاقستان	۲۴	۱۹/۷	۱۴/۴	۲۸/۷	آنگولا
استرالیا	۷۷/۹	۷۵/۵	قطر	۳	۷۶/۳	۷۵/۵	۷۷/۹	استرالیا
اکوادور	۲۹/۳	۲۰/۵	کانادا	۲۳	۲۵/۳	۲۰/۵	۲۹/۳	اکوادور
الجزایر	۲۹/۱	۲۴/۷	کلمبیا	۱۸	۲۷/۸	۲۴/۷	۲۹/۱	الجزایر
امارات متحده عربی	۴۸/۳	۵۳/۵	کویت	۷	۵۶/۷	۵۳/۵	۴۸/۳	امارات متحده عربی
ایران	۲۴/۲	۲۶/۸	نروژ	۲۱	۲۵/۹	۲۶/۸	۲۴/۲	ایران
بحرین	۴۵/۴	۴۵/۱	نیجریه	۹	۴۶/۵	۴۵/۱	۴۵/۴	بحرین
بولیوی	۳۱/۱	۲۰/۴	هلند	۲۰	۲۶/۴	۲۰/۴	۳۱/۱	بولیوی
روسیه	۳۳/۲	۲۵/۲	هند	۱۷	۲۹/۵	۲۵/۲	۳۳/۲	روسیه

مأخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های مستخرج از پایگاه موسسه جهانی کارآفرینی و توسعه

(www.thegedi.org)

فراوانی منابع طبیعی یکی از دو متغیر توضیحی تحقیق است که از نسبت صادرات سوخت به کل صادرات کالایی کشورهای منتخب به عنوان جایگزین آن استفاده شده است. ایران با میانگین ۶۵/۰ درصد سهم صادرات سوخت از کل صادرات کالایی در رتبه دهم برخوردار از فراوانی منابع طبیعی قرار گرفته است.

جدول ۲: شاخص سهم صادرات سوخت از کل صادرات کالایی در کشورهای منتخب (۲۰۱۸-۲۰۱۴)

کشور	سال		کشور	میانگین دوره		سال	
	۲۰۱۴	۲۰۱۸		رتبه	درصد	۲۰۱۴	۲۰۱۸
آذربایجان	۹۲/۶	۹۲/۲	سنگاپور	۵	۹۱/۲	۲۱	۱۳/۵
آفریقای جنوبی	۱۰/۸	۱۱/۱	عربستان سعودی	۲۳	۱۰/۹	۸	۷۶/۳
آمریکا	۱۱/۲	۱۳/۷	عمان	۲۴	۱۰/۳	۷	۷۶/۷
آنگولا	۹۶/۲	۹۵/۸	قزاقستان	۱	۹۴/۵	۹	۶۷/۷
استرالیا	۲۸/۰	۲۴/۴	قطر	۱۸	۲۷/۸	۶	۸۷/۵
اکوادور	۵۳/۵	۴۱/۱	کانادا	۱۷	۴۰/۴	۱۹	۲۳/۴
الجزایر	۹۵/۸	۹۳/۶	کلمبیا	۲	۹۴/۴	۱۲	۵۷/۷
امارات متحده عربی	۵۳/۶	۷۴/۸	کویت	۱۵	۴۸/۹	۴	۹۳/۰
ایران	۶۷/۷	۵۴/۲	نروژ	۱۰	۶۵/۰	۱۱	۵۹/۰
بحرین	۶۶/۸	۵۳/۴	نیجریه	۱۴	۵۳/۲	۳	۹۴/۳
بولیوی	۵۷/۸	۴۰/۳	هلند	۱۶	۴۴/۳	۲۲	۱۱/۰
روسیه	۶۹/۹	۵۲/۰	هند	۱۳	۵۶/۵	۲۰	۱۳/۹

مأخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های مستخرج از پایگاه بانک جهانی

(<http://www.worldbank.org/data>)

ریسک سیاسی حاصل جمع نمرات ابعاد دوازده‌گانه آن یعنی ثبات حکومت، شرایط اجتماعی-اقتصادی، ریسک مصادره و عدم برگشت سود سرمایه‌های خارجی، درگیری داخلی، درگیری خارجی، فساد، دخالت نظامیان در سیاست، تنش‌های مذهبی، حاکمیت قانون، تنش‌های نژادی، پاسخگویی حکومت و کیفیت دیوانسالاری است که نمره‌ای بین ۱ تا ۱۰۰ به آن داده می‌شود. نمره ۰ تا ۴۹/۹ به معنای ریسک بسیار بالا، ۵۰ تا ۵۹/۹ ریسک بالا، ۶۰ تا ۶۹/۹ ریسک متوسط، ۷۰ تا ۷۹/۹ ریسک پائین و ۸۰ به بالا ریسک بسیار پائین است. پس از این توضیحات، نمرات ابتدا، انتها و میانگین دوره ریسک سیاسی کشورهای منتخب در جدول ۴-۳ ارائه شده که بر اساس آن، نروژ و نیجریه به ترتیب از بیشترین و کمترین میانگین ریسک سیاسی در بین کشورهای منتخب برخوردار بوده‌اند. ایران نیز با میانگین نمره ۵۵/۷ در رتبه ۲۲ قرار گرفته و در زمره کشورهای با ریسک بالای سیاسی محسوب می‌شود.

جدول ۳: شاخص ریسک سیاسی در کشورهای منتخب (۲۰۱۴-۲۰۱۸)

کشور	سال		کشور	میانگین دوره		سال	
	۲۰۱۸	۲۰۱۴		رتبه	نمره	۲۰۱۸	۲۰۱۴
آذربایجان	۶۰/۴	۵۴/۷	سنگاپور	۱۸	۵۷/۷	۶	۸۱/۸
آفریقای جنوبی	۶۳/۳	۶۲/۸	عربستان سعودی	۱۳	۶۳/۶	۱۱	۶۵/۶
آمریکا	۸۰/۰	۸۴/۰	عمان	۵	۸۲/۶	۹	۷۱/۸
آنگولا	۵۴/۱	۵۱/۵	قزاقستان	۲۳	۵۳/۱	۱۲	۶۳/۹
استرالیا	۸۳/۷	۸۳/۴	قطر	۳	۸۳/۸	۸	۷۲/۶
اکوادور	۵۸/۷	۵۵/۴	کانادا	۲۱	۵۶/۳	۲	۸۶/۰
الجزایر	۵۷/۱	۵۵/۴	کلمبیا	۲۰	۵۶/۵	۱۶	۶۰/۱
امارات متحده عربی	۷۷/۸	۷۵/۵	کویت	۷	۷۶/۷	۱۰	۶۷/۲
ایران	۵۳/۰	۶۰/۰	نروژ	۲۲	۵۵/۷	۱	۸۷/۸
بحرین	۶۳/۹	۶۱/۰	نیجریه	۱۴	۶۲/۶	۲۴	۴۴/۰
بولیوی	۵۹/۰	۵۸/۷	هلند	۱۷	۵۹/۱	۴	۸۳/۵
روسیه	۵۶/۳	۵۷/۱	هند	۱۹	۵۶/۷	۱۵	۶۰/۹

مأخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های مستخرج از شاخص راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری

(www.prsgroup.com)

ریسک اقتصادی حاصل جمع نمرات ابعاد پنج‌گانه آن یعنی تولید ناخالص داخلی، نرخ رشد تولید ناخالص داخلی، نرخ تورم سالانه، نسبت تراز بودجه به تولید ناخالص داخلی و نسبت حساب جاری به تولید ناخالص داخلی است که عددی بین ۱ تا ۵۰ است و نمره بین ۰ تا ۲۴/۹ ریسک بسیار بالا، ۲۵ تا ۲۹/۹ ریسک بالا، ۳۰ تا ۳۴/۹ ریسک متوسط، ۳۵ تا ۳۹/۹ ریسک پائین و ۴۰ به بالا ریسک بسیار پائین را نشان می‌دهد.

جدول ۴: شاخص ریسک اقتصادی در کشورهای منتخب (۲۰۱۴-۲۰۱۸)

کشور	سال ۲۰۱۴		سال ۲۰۱۸		کشور	میانگین دوره	
	رتبه	نمره	رتبه	نمره		رتبه	نمره
آذربایجان	۴۲/۵	۳۷/۳	۳۷/۴	۱۷	سنگاپور	۴۶/۳	۴۴/۴
آفریقای جنوبی	۳۳/۲	۳۳/۷	۳۳/۴	۲۲	عربستان سعودی	۴۵/۵	۴۵/۸
آمریکا	۳۹/۸	۳۷/۴	۳۶/۹	۱۸	عمان	۴۴/۷	۴۶/۳
آنگولا	۳۹/۵	۴۲/۲	۴۰/۰	۹	قزاقستان	۳۸/۸	۴۱/۱
استرالیا	۳۹/۵	۳۹/۸	۳۹/۰	۱۳	قطر	۴۸/۵	۴۹/۳
اکوادور	۳۶/۵	۳۶/۳	۳۵/۴	۲۱	کانادا	۳۹/۵	۳۸/۸
الجزایر	۳۷/۸	۳۹/۲	۳۷/۹	۱۶	کلمبیا	۳۷/۸	۳۷/۷
امارات متحده عربی	۴۸/۲	۴۷/۵	۴۶/۲	۴	کویت	۴۷/۰	۴۷/۳
ایران	۳۱/۱	۲۶/۳	۳۱/۵	۲۴	نروژ	۴۷/۰	۴۷/۳
بحرین	۴۰/۵	۳۹/۸	۴۱/۴	۸	نیجریه	۳۷/۷	۳۶/۶
بولیوی	۳۹/۳	۳۹/۲	۳۹/۴	۱۱	هلند	۴۱/۰	۳۹/۴
روسیه	۳۷/۴	۳۹/۹	۳۸/۷	۱۵	هند	۳۳/۰	۳۲/۵

مأخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های مستخرج از شاخص راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری

(www.prsgroup.com)

ریسک مالی با جمع نمرات ابعاد پنج‌گانه آن یعنی نسبت بدهی خارجی به تولید ناخالص داخلی، نسبت پرداخت بدهی خارجی به صادرات کالا و خدمات، نسبت حساب جاری به صادرات کالا و خدمات، خالص نقدینگی بین‌المللی به صورت پوشش ماه‌های واردات و ثبات نرخ ارز به دست می‌آید و نمره آن در بازه ۰ تا ۵۰ قرار دارد که نمره بین ۰ تا ۲۴/۹ به معنای ریسک بسیار بالا، ۲۵ تا ۲۹/۹ ریسک بالا، ۳۰ تا ۳۴/۹ ریسک متوسط، ۳۵ تا ۳۹/۹ ریسک پائین و ۴۰ به بالا ریسک بسیار پائین است.

جدول ۵: شاخص ریسک مالی در کشورهای منتخب (۲۰۱۸-۲۰۱۴)

کشور	سال ۲۰۱۴	سال ۲۰۱۸	میانگین دوره		کشور	سال ۲۰۱۴	سال ۲۰۱۸
			رتبه	نمره			
آذربایجان	۴۸/۴	۴۲/۲	۴۳/۷	۷	سنگاپور	۴۵/۵	۴۵/۸
آفریقای جنوبی	۳۷/۵	۳۹/۲	۳۷/۵	۲۰	عربستان سعودی	۴۸/۲	۴۴/۷
آمریکا	۳۲/۸	۳۲/۵	۳۳/۱	۲۳	عمان	۴۵/۵	۴۰/۶
آنگولا	۴۴/۶	۳۸/۷	۴۰/۷	۱۴	قزاقستان	۳۷/۳	۳۷/۲
استرالیا	۳۳/۸	۳۳/۳	۳۲/۸	۲۴	قطر	۴۳/۰	۳۸/۰
اکوادور	۳۹/۸	۳۷/۳	۳۸/۰	۱۸	کانادا	۳۹/۳	۳۹/۷
الجزایر	۴۷/۲	۴۱/۱	۴۳/۷	۷	کلمبیا	۴۱/۰	۳۹/۳
امارات متحده عربی	۴۰/۰	۳۹/۴	۳۹/۵	۱۵	کویت	۴۷/۴	۴۳/۵
ایران	۳۶/۹	۴۸/۲	۴۳/۹	۶	نروژ	۴۶/۵	۴۴/۶
بحرین	۳۶/۵	۳۸/۰	۳۷/۸	۱۹	نیجریه	۴۷/۱	۴۱/۶
بولیوی	۴۵/۵	۴۲/۲	۴۴/۲	۵	هلند	۳۸/۰	۳۶/۸
روسیه	۴۱/۸	۴۴/۲	۴۲/۱	۱۲	هند	۴۲/۲	۴۴/۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های مستخرج از شاخص راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری

(www.prsgroup.com)

۴- مدل تحقیق

مدل مورد استفاده در این تحقیق از نوع تابلویی پویاست که متغیر وابسته با یک وقفه در سمت راست ظاهر می‌شود. به همین علت، امکان استفاده از روش‌های تخمین معمولی مانند حداقل مربعات معمولی ۱، حداقل مربعات متغیر مجازی ۲ و حداقل مربعات تعمیم‌یافته ۳ وجود ندارد. زیرا جزء اخلاص با متغیر وابسته با وقفه همبستگی پیدا می‌کند و نتایج تخمین دچار تورش می‌شود. بنابراین آرلانو و باند (۱۹۹۱) تخمین زنده‌ای پیشنهاد کردند که علاوه

1. Ordinary Least Squares
2. Last Squares Dummy Variable
3. Generalized least squares

بر رفع مشکل همبستگی متغیر مستقل با جز اخلاص، درون‌زایی متغیرها و ناهمسانی واریانس را رفع می‌کند. این تخمین‌زن با عنوان گشتاورهای تعمیم‌یافته^۱ معرفی شد. سازگاری تخمین‌زننده گشتاورهای تعمیم‌یافته به معنای بودن فرض عدم همبستگی سریالی جملات خطا و ابزارها بستگی دارد. لذا، برای سنجش این موضوع از آزمون سارگان^۲ استفاده می‌شود. فرضیه صفر در این آزمون بیان می‌کند که ابزارها تا آن‌جا معتبرند که با جملات خطا در معادله تفاضلی مرتبه اول همبسته نباشند و عدم رد آن می‌تواند شواهدی دال بر مناسب بودن ابزارها را فراهم نماید.

$$S = \Delta \hat{\epsilon}' \left[\sum_{i=1}^w W_i (\Delta \hat{\epsilon})(\Delta \hat{\epsilon}) W_i \right]^{-1} W (\Delta \hat{\epsilon}) \sim \chi^2_{p-k-1}$$

در این آزمون w بردار ابزارهای به کار گرفته شده است. همچنین این آزمون تحت فرضیه صفر دارای توزیع χ^2 است.

این تحقیق با استفاده از تحلیل رگرسیون چندمتغیره به بررسی تأثیر تعاملی نهاد ریسک و فراوانی منابع طبیعی بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب طی دوره ۲۰۱۸-۲۰۱۴ پرداخته است. جامعه آماری تحقیق شامل کلیه کشورهای دارای فراوانی منابع طبیعی است که از بین آنها، ۲۴ کشور در حال توسعه، توسعه‌یافته و نوظهور شامل آذربایجان، آفریقای جنوبی، آمریکا، آنگولا، استرالیا، اکوادور، الجزایر، امارات متحده عربی، ایران، بحرین، بولیوی، روسیه، سنگاپور، عربستان سعودی، عمان، قزاقستان، قطر، کانادا، کلمبیا، کویت، نروژ، نیجریه، هلند و هند به روش حذف سیستماتیک به عنوان نمونه آماری انتخاب شده‌اند. کشورهای منتخب در حال توسعه آنهایی هستند که بیش از ۴۰ درصد از صادرات آنها در طی دوره مورد مطالعه صادرات سوخت بوده است. کشورهای توسعه‌یافته و نوظهور نیز از بین کشورهای غنی از منابع طبیعی شده و بیش از ۱۰ درصد از صادرات آنها را صادرات سوختی تشکیل می‌دهد. البته دسترسی به داده‌های مورد نیاز در انتخاب نمونه آماری فوق موثر بوده و کشورهای عراق، لیبی، ونزوئلا و یمن به همین دلیل از جمع کشورهای منتخب نفتی حذف شده‌اند. مدل اقتصادسنجی تحقیق به تبعیت از مطالعه چمبرز و مانوا (۲۰۱۹) و مبنای نظری پژوهش به شکل زیر است:

1. Generalized Method of Moments
2. Sargan Test

$$\begin{aligned} \log(ES_{it}) = & \beta_0 + \beta_1 \log(ES_{it-1}) + \beta_2 \log(ANR_{it}) + \beta_3 \log(PR_{it}) \\ & + \beta_4 \log(ER_{it}) + \beta_5 \log(FR_{it}) + \beta_6 \log(GG_{it}) \\ & + \beta_7 \log(UNEM_{it}) + \beta_8 \log(I - PR) + U_{it} \quad (1) \\ U_{it} = & v_i + e_{it} \quad (2) \end{aligned}$$

در رابطه بالا، اندیس t معرف زمان، اندیس i معرف کشورهای منتخب و نشانه \log پیش از نام متغیرها به علت استفاده از لگاریتم طبیعی متغیرها نیز آسانی تفسیر ضرایب است. زیرا در فرم لگاریتمی، ضرایب تخمینی بیانگر درصد تغییرات در متغیر وابسته نسبت به تغییر در متغیر توضیحی است.

ES^1 فضای کارآفرینی و متغیر وابسته تحقیق است. داده‌های مربوط به فضای کارآفرینی براساس شاخص دیدبان جهانی کارآفرینی تهیه شده است. براساس این شاخص کارآفرین فردی است که اکنون کسب و کاری را مدیریت می‌کند. شخصاً مالک تمام یا بخشی از یک شرکت است. آن شرکت بیش از ۴۲ ماه عمر دارد. فعالیت‌های کارآفرینانه نیز به نرخ فعالیت‌های کارآفرینانه نوظهور و جدید در بین جمعیت بزرگسالان (۱۸ تا ۶۴ سال) اشاره دارد. ES_{it-1} فضای کارآفرینی یک دوره قبل یا همان متغیر وابسته باوقفه است که به صورت متغیر توضیحی در سمت راست معادله ظاهر شده است.

ANR^2 فراوانی منابع طبیعی و یکی از دو متغیر توضیحی تحقیق است که با الهام از چامبرز و مانه مو (۲۰۱۹)، دای و همکاران (۲۰۱۸)، مجبوری (۲۰۱۶)، محمدزاده و همکاران (۱۳۹۵) و علیزاده (۱۳۹۵) در مدل تحقیق منظور شده و با توجه به سطح کیفیت نهادی کشورها بر کارآفرینی می‌تواند تأثیر مثبت یا منفی بگذارد.

PR^3 ، ER^4 و FR^5 به ترتیب ریسک سیاسی، ریسک اقتصادی و ریسک مالی است که متغیرهای توضیحی تحقیق هستند و با الهام از چادوری و همکاران (۲۰۱۹)، جیمز و

1. Entrepreneurship Space
2. Abundance of Natural Resources
3. Political Risk
4. Economic Risk
5. Financial Risk

همکاران (۲۰۱۷)، داتا و همکاران (۲۰۱۳)، شاه‌آبادی و همکاران (۱۳۹۸)، زبیری (۱۳۹۶) و مرادی و همکاران (۱۳۹۶) در مدل تحقیق منظور شده‌اند. مرکز خدمات ریسک سیاسی مجموعه‌ای از شاخص‌های امنیت سرمایه‌گذاری را تحت عنوان راهنمای ریسک بین‌المللی کشوری هر ساله منتشر می‌کند. این موسسه برای محاسبه ریسک، پرسشنامه‌ای را به شکل دقیق و حساب‌شده تهیه و آن‌ها را به صاحب‌نظران اقتصادی و متصدیان کسب و کار ارائه می‌کند و براساس پاسخ‌های آن‌ها به تعیین ریسک اقدام می‌کند هرچه مقدار این شاخص‌ها بیشتر باشد نشان‌دهنده ریسک کمتری است.

ریسک سیاسی، با جمع‌آوری داده‌ها از طریق پرسشنامه و به روش کیفی، ثبات سیاسی کشورهای مختلف را ارزیابی و اندازه‌گیری می‌کند. عناوین و وزن مؤلفه‌های مورد پرسش برای اندازه‌گیری ریسک سیاسی به شرح جدول ۶ است. بر این اساس پس از محاسبه نمره هر بعد و جمع نمرات کلیه ابعاد با هم، نمره‌ای به هر کشور تعلق می‌گیرد که از صفر تا ۴۹/۹ به معنای ریسک خیلی بالا، ۵۰ تا ۵۹/۹ ریسک بالا، ۶۰ تا ۶۹/۹ ریسک متوسط، ۷۰ تا ۷۹/۹ ریسک پائین و ۸۰ به بالا به معنای ریسک بسیار پائین است. ریسک اقتصادی، ابزارهایی است که نقاط ضعف و قوت اقتصادی کشورها را ارزیابی و مقایسه می‌کند. عنوان و وزن مؤلفه‌های مورد استفاده برای محاسبه شاخص ریسک اقتصادی به شرح مندرج در جدول ۷ است که با محاسبه نمره هر بعد و جمع نمرات کلیه ابعاد، نمره‌ای به هر کشور تعلق می‌گیرد که بین ۰ تا ۲۴/۹ به معنای ریسک خیلی بالا، ۲۵ تا ۲۹/۹ ریسک بالا، ۳۰ تا ۳۴/۹ ریسک متوسط، ۳۵ تا ۳۹/۹ ریسک پائین و ۴۰ و بیشتر به معنای ریسک بسیار پائین است. ریسک مالی، ابزارهایی است که توانایی کشورها در پرداخت تعهداتشان را ارزیابی و مقایسه می‌کند. عنوان و وزن مؤلفه‌های مورد استفاده برای محاسبه شاخص ریسک مالی به شرح جدول ۸ است. به این صورت که پس از محاسبه نمره هر بعد و جمع نمرات کلیه ابعاد با هم، نمره‌ای به هر کشور تعلق می‌گیرد که بین ۰ تا ۲۴/۹ به معنای ریسک خیلی بالا، ۲۵ تا ۲۹/۹ ریسک بالا، ۳۰ تا ۳۴/۹ ریسک متوسط، ۳۵ تا ۳۹/۹ ریسک پائین و ۴۰ و بیشتر به معنای ریسک بسیار پائین است.

جدول ۶: مؤلفه‌های ریسک سیاسی

حداکثر امتیاز	عنوان
۱۲	ثبات حکومت
۱۲	شرایط اجتماعی-اقتصادی
۱۲	ریسک مصادره و عدم برگشت سود سرمایه‌های خارجی
۱۲	درگیری داخلی
۱۲	درگیری خارجی
۶	فساد
۶	دخالت نظامیان در سیاست
۶	تنش‌های مذهبی
۶	حاکمیت نظم و قانون
۶	تنش‌های نژادی
۶	پاسخگویی حکومت در برابر مردم
۴	کیفیت دیوانسالاری
۱۰۰	امتیاز کل

ماخذ: روش‌شناسی شاخص راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری (۲۰۱۶)

جدول ۷: مؤلفه‌های ریسک اقتصادی

حداکثر امتیاز	عنوان
۵	تولید ناخالص داخلی
۱۰	نرخ رشد تولید ناخالص داخلی واقعی
۱۰	نرخ تورم سالانه
۱۰	نسبت تراز بودجه به تولید ناخالص داخلی
۱۵	نسبت حساب جاری به تولید ناخالص داخلی
۵۰	امتیاز کل

ماخذ: روش‌شناسی شاخص راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری (۲۰۱۶)

جدول ۸: مؤلفه های ریسک مالی

حداکثر امتیاز	عنوان
۱۰	نسبت بدهی خارجی به تولید ناخالص داخلی
۱۰	نسبت پرداخت بدهی خارجی به صادرات کالا و خدمات
۱۵	نسبت حساب جاری به صادرات کالا و خدمات
۵	خالص نقدینگی بین‌المللی به صورت پوشش ماه‌های واردات
۱۰	ثبات نرخ ارز
۵۰	امتیاز کل

ماخذ: روش‌شناسی شاخص راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری (۲۰۱۶)

برابر سازوکار بیان شده در بخش‌های پیشین، انتظار می‌رود بر فضای کارآفرینی به طور مستقیم و غیرمستقیم (از کانال فراوانی منابع طبیعی) تأثیر منفی داشته باشند. اما، تصریح یک مدل اقتصادسنجی مناسب که تغییر رفتار فضای کارآفرینی را به نحو حداکثری توضیح دهد، مستلزم در نظر گرفتن سایر عوامل موثر بر آن تحت عنوان متغیرهای کنترل است که در این تحقیق، براساس مبانی نظری و به پیروی از پیشینه مطالعات تجربی به شرح زیر انتخاب شده‌اند:

۱) شکاف جنسیتی اولین متغیر کنترلی تحقیق است که از شاخص جهانی شکاف جنسیتی منتشره توسط مجمع جهانی اقتصاد^۲ به‌عنوان جایگزین آن استفاده شده است. این شاخص هر ساله تفاوت‌های میان زنان و مردان را در چهار بُعد سیاسی، اقتصادی، آموزش و بهداشت در کشورهای مختلف اندازه‌گیری می‌کند و نمره‌ای بین صفر و یک می‌پذیرد که صفر نشانه نابرابری مطلق و یک نشانه برابری مطلق است. این شاخص به پیروی از باستان و همکاران^۳ (۲۰۱۹)، میونر و همکاران^۴ (۲۰۱۷) و سرفراز و همکاران^۵ (۲۰۱۴) در مدل تحقیق منظور شده و انتظار می‌رود بر فضای کارآفرینی تأثیر منفی داشته باشد. زیرا فقدان مجموعه

1. Gender Gap
2. World Economic Forum
3. Bastian et al
4. Meunier et al
5. Sarfaraz et al

عوامل زیرساختی و حمایتی مورد نیاز برای توانمندسازی زنان به عنوان نیمی از افراد جامعه و فقدان فرصت‌های برابر برای بروز گرایش و توانایی و اشتیاق کارآفرینی زنان از توسعه فضای کارآفرینی جلوگیری می‌کند.

UNEM^۱ نرخ بیکاری است که به پیروی از کاسیرام و مهادا^۲ (۲۰۱۸) و دوالتی و همکاران^۳ (۲۰۱۷) در مدل تحقیق منظور شده و درباره نحوه تأثیر آن بر توسعه فضای کارآفرینی ابهام وجود دارد. زیرا افزایش بیکاری از یک سو با کاهش هزینه فرصت کارآفرینی، افراد بیشتری را به خوداشتغالی و ایجاد کسب‌وکارهای جدید ترغیب می‌کند. از سویی، تأسیس و اداره کسب‌وکار جدید به سرمایه انسانی و استعداد قابل توجه نیاز دارد و افراد بیکار معمولاً به علت بهره‌مندی کمتر از این ویژگی‌ها نسبت به استخدام‌شدگان، بیکار شده‌اند. بنابراین افزایش نرخ بیکاری به کاهش خوداشتغالی و کارآفرینی می‌انجامد.

IPR^۴ حقوق مالکیت فکری است که به پیروی از هان^۵ (۲۰۱۶) در مدل تحقیق منظور شده است. حقوق مالکیت فکری دیگر متغیر کنترلی تحقیق است که از سه بخش مهم حقوق مالکیت فکری^۶، سطح حمایت از ثبت اختراع^۷ و سطح بهره‌برداری بدون مجوز از محصولات تحت حمایت قانون کپی رایت^۸ تشکیل شده است. محاسبات هر بخش بین ۰ برای ضعیف‌ترین و ۱۰ برای قوی‌ترین حقوق مالکیت در نوسان است و شاخص نهایی میانگین ساده‌ای از این امتیازهاست (گرشاسبی‌نیا و بدری‌ویچ، ۱۳۹۰). همچنین انتظار می‌رود. این شاخص بر فضای کارآفرینی تأثیر مثبت داشته باشد. زیرا گسترش فناوری‌های ارتباطی، جهانی شدن اقتصاد و رشد فزاینده مبادلات تجاری بین کشورهای مختلف، استفاده غیرقانونی از آثار ابداعی کارآفرینان را آسان‌تر کرده و حمایت از حقوق مالکیت فکری و جلوگیری از استفاده غیرقانونی از آثار ابداعی سبب افزایش بهره مالی حاصل از کارآفرینی شده و ابا افزایش انگیزه کارآفرینی به توسعه فضای کارآفرینی کمک می‌کند.

-
1. Unemployment
 2. Kaseeram & Mahadea
 3. Dvouletý et al
 4. Intellectual Property Rights
 5. Han
 6. Intellectual Property Rights
 7. Patent Protection
 8. Copyright Protection

ضمناً، داده‌های فضای کارآفرینی از پایگاه موسسه جهانی توسعه کارآفرینی^۱، داده‌های نهاد ریسک از راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری^۲، داده‌های فراوانی منابع طبیعی و نرخ بیکاری از پایگاه داده‌های بانک جهانی^۳، داده‌های شکاف جنسیتی از پایگاه مجمع جهانی اقتصاد^۴ و داده‌های حقوق مالکیت فکری از پایگاه سازمان جهانی مالکیت فکری^۵ استخراج شده است.

۵- تخمین مدل

روش‌های معمول اقتصادسنجی بر فرض ایستایی متغیرها استوار است و استفاده از داده‌های ناپایستا موجب تشکیل رگرسیون کاذب می‌شود. بنابراین باید پیش از تخمین مدل ایستایی متغیرها بررسی شود. اما، در این تحقیق به علت کمتر از ۱۰ سال بودن دوره مورد مطالعه، انجام آزمون ایستایی الزامی نیست (ولدریج^۶، ۲۰۰۸).

همچنین از آنجا که مدل داده‌های تابلویی حاصل ترکیب داده‌های مقاطع مختلف در طول زمان است. قابلیت ترکیب این داده‌ها در برخی از تحقیقات با انجام آزمون F لیمر بررسی می‌شود. در این آزمون، فرضیه H0 (یکسان بودن عرض از مبدأها) در مقابل فرضیه H1 (متفاوت بودن عرض از مبدأها) مورد بررسی قرار می‌گیرد. نتایج این آزمون به شرح جدول ۹ نشان داد مقادیر F محاسباتی در هر دو حالت تخمین از مقدار جدول بیشتر است. بنابراین فرضیه صفر رد و اثرات گروه پذیرفته می‌شود. به عبارتی، تخمین مدل به صورت داده‌های تابلویی تأیید گردید.

جدول ۹: نتایج آزمون قابلیت تخمین مدل به صورت داده‌های تابلویی

نتیجه	ارزش احتمال	آماره F	حالت تخمین
مدل به صورت داده‌های تابلویی	۰/۰۰	۱۸/۳۱۲	اول
مدل به صورت داده‌های تابلویی	۰/۰۰	۱۷/۰۷۱	دوم

ماخذ: یافته‌های پژوهش

1. www.thegedi.org
 2. www.prsgroup.com
 3. http://www.worldbank.org/data
 4. www.weforum.org
 5. https://internationalpropertyrightsindex.org
 6. Wooldrige

در نهایت، مدل تحقیق با استفاده از الگوی داده‌های تابلویی پویا و به روش گشتاورهای تعمیم‌یافته برآورد و نتایج در جدول ۱۰ ارائه شده است.

جدول ۱۰: نتایج برآورد مدل به روش گشتاورهای تعمیم‌یافته

متغیر وابسته: فضای کارآفرینی		
متغیرهای توضیحی ▼	حالت اول	
	ضریب	آماره t
LES(-1)	۰/۲۶۳	۶/۰۶۶*
LPR	۰/۲۱۲	۵/۷۴۲*
LER	۰/۱۳۵	۵/۶۰۹*
LFR	۰/۱۰۲	۵/۵۶۱*
LANR	-۰/۰۸۴	-۳/۰۴۴**
LPR*LANR	-۰/۲۲۴	-۶/۰۲۶*
LER*LANR	-۰/۱۶۷	-۵/۹۰۸*
LFR*LANR	-۰/۱۱۵	-۵/۸۰۵*
LGG	-۰/۰۹۸	-۴/۹۸۳*
LUNEM	-۰/۱۰۳	-۳/۲۰۵***
LIPR	۰/۰۷۱	۳/۰۰۶***
Sargan Test Statistic	۸/۱۴۶	
AR(1)	۰/۰۰۰	
AR(2)	۰/۸۱۸	
R2	۰/۸۰۶	
A. R2	۰/۷۹۳	
Number of obs	۱۲۰	
Number of groups	۲۴	
Obs per group	۵	

ماخذ: یافته‌های پژوهش (نشانه‌های *، ** و *** نیز به ترتیب سطوح معناداری ۱٪ و ۵٪ است).

درباره مندرجات جدول بالا باید گفت، دو آزمون به منظور اطمینان از مناسب بودن روش گشتاورهای تعمیم یافته برای برآورد مدل انجام شده است. نخست، آزمون سارگان برای اثبات شرط اعتبار تشخیص بیش از حد؛ یعنی اعتبار صحت متغیرهای ایزاری به کار رفته که در این تحقیق، مقدار بزرگتر از ۵ درصد احتمال آماره سارگان در تخمین نشان داد عدم همبستگی ابزارها با اجزای اخلاص را نمی توان رد کرد. به عبارتی، ابزارهای مورد استفاده در تخمین مدل از اعتبار لازم برخوردارند. آزمون دوم، آزمون همبستگی پسمانده مرتبه اول $AR(1)$ و مرتبه دوم $AR(2)$ است که به زعم آرانو و بوند^۱ (۱۹۹۱) در تخمین گشتاورهای تعمیم یافته جملات اخلاص باید دارای همبستگی سریالی مرتبه اول $AR(1)$ و فاقد همبستگی سریالی مرتبه دوم $AR(2)$ باشند. نتایج این آزمون نیز نشان داد ضریب خودرگرسیونی مرتبه اول $AR(1)$ معنی دار و ضریب خودرگرسیونی مرتبه دوم $AR(2)$ تخمین معنی دار نیست. بنابراین، در تخمین تورش تصریح وجود ندارد و نتایج قابل اطمینان است. به علاوه، برای بررسی میزان همخوانی داده‌های تجربی و مدل مفهومی، نکویی برازش مدل ارزیابی و نتایج نشان داد در R^2 و R^2 تعدیل شده نزدیک به ۱ است که به معنای نکویی مدل برازش شده است.

۶- بحث و بررسی

تأثیر ریسک سیاسی بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب منفی و معنادار است که با نتیجه مطالعات چادوری و همکاران (۲۰۱۹)، جیمز و همکاران (۲۰۱۷)، داتا و همکاران (۲۰۱۳)، زبیری (۱۳۹۶) و مرادی و همکاران (۱۳۹۶) همخوانی دارد. بر این اساس ۱ درصد افزایش ریسک سیاسی در کشورهای منتخب با ضریب ۰/۲۱۲ درصدی سبب تخریب فضای کارآفرینی شده است. زیرا افزایش ریسک سیاسی با افزایش وقوع درگیری داخلی و خارجی، افزایش فساد، افزایش دخالت نظامیان در سیاست، شیوع تنش‌های مذهبی و نژادی، کاهش حاکمیت نظم و قانون، عدم پاسخگویی حکومت در برابر مردم و افت کیفیت دیوانسالاری، احتمال مصادره سرمایه‌های کارآفرینان، عدم برگشت سود سرمایه آنها و مخاطرات جانی پیش روی کارآفرینان را افزایش داده و فضای کارآفرینی را تخریب نموده است.

تأثیر ریسک اقتصادی بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب منفی و معنادار است که با نتیجه مطالعات چادوری و همکاران (۲۰۱۹)، شاه‌آبادی و همکاران (۱۳۹۸) و مرادی و همکاران (۱۳۹۶) نیز همخوانی دارد. بر این اساس ۱ درصد افزایش ریسک اقتصادی در کشورهای منتخب سبب تخریب ۰/۱۳۵ درصدی فضای کارآفرینی شده است. زیرا افزایش ریسک اقتصادی با ایجاد بی‌ثباتی در اقتصاد کلان و افزایش نااطمینانی عمومی سبب کوتاه شدن افق زمانی تصمیم‌گیری، عدم قطعیت در دستیابی به بازده مورد انتظار و افزایش ترس از شکست شده و گرایش، توانایی و اشتیاق به کارآفرینی را کاهش و فضای کارآفرینی را تخریب نموده است.

تأثیر ریسک مالی بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب منفی و معنادار است. بر این اساس ۱ درصد افزایش ریسک مالی در کشورهای منتخب سبب تخریب ۰/۱۱۲ درصدی فضای کارآفرینی شده است. زیرا افزایش ریسک مالی با کاهش توانایی کشورها در پرداخت بدهی‌ها و ایفای تعهدات خارجی‌شان همراه است و باعث افزایش نرخ ارز، بی‌ثباتی آن و شکل‌گیری انتظارات منفی در جامعه شده و انگیزه کارآفرینی را کاهش داده است.

تأثیر فراوانی منابع طبیعی بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب منفی و معنادار است که با نتیجه مطالعات چامبرز و مانه مو (۲۰۱۹)، دای و همکاران (۲۰۱۸)، مجبوری (۲۰۱۶)، محمدزاده و همکاران (۱۳۹۵) و علیزاده (۱۳۹۵) نیز همخوانی دارد. بر این اساس ۱ درصد افزایش فراوانی منابع طبیعی (رشد صادرات سوختی نسبت به کل صادرات کالایی) در کشورهای منتخب سبب تخریب ۰/۰۸۴ درصدی فضای کارآفرینی شده است. زیرا دستیابی به درآمدهای حاصل از منابع طبیعی با افزایش اندازه دولت، گسترش رانت‌جویی و افزایش استخدام در بخش دولتی بعثت کسب درآمد مناسب و بی‌دغدغه سبب کاهش انگیزه برای کارآفرینی به عنوان یک فعالیت خلاقانه نیازمند مهارت، دانش و ریسک‌پذیری بالا شده است. تأثیر تعاملی ریسک سیاسی و فراوانی منابع طبیعی بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب منفی و معنادار است که با نتیجه مطالعات چامبرز و مانه مو (۲۰۱۹)، مجبوری (۲۰۱۶)، شائو و یانگ (۲۰۱۴) گوئل و کارهونن (۲۰۰۹) و علیزاده (۱۳۹۵) همخوانی دارد. بر این اساس ۱ درصد افزایش اثر تعاملی ریسک سیاسی و فراوانی منابع طبیعی در کشورهای

منتخب سبب تخریب ۰/۲۲۴ درصدی فضای کارآفرینی شده است. زیرا افزایش ریسک سیاسی و رشد درآمد حاصل از صادرات منابع طبیعی سبب افزایش رانت‌جویی، گسترش فساد و تضعیف حقوق مالکیت شده و با برون‌رانی فعالیت‌های مولد سبب تخریب فضای کارآفرینی شده است.

تأثیر تعاملی ریسک اقتصادی و فراوانی منابع طبیعی بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب منفی و معنادار است که با نتیجه مطالعات چامبرز و مانه مو (۲۰۱۹)، مجبوری (۲۰۱۶)، ایمی (۲۰۰۷) و علیزاده (۱۳۹۵) نیز همخوانی دارد. بر این اساس ۱ درصد افزایش اثر تعاملی ریسک اقتصادی و فراوانی منابع طبیعی در کشورهای منتخب در سطوح مختلف منابع طبیعی و ریسک سبب تخریب ۰/۱۶۷ درصدی فضای کارآفرینی شده است. زیرا افزایش ریسک اقتصادی و افزایش درآمد حاصل از صادرات منابع طبیعی با تبدیل ارز حاصل از این صادرات به پول داخلی و تزریق بی‌رویه آن به اقتصاد سبب رشد نقدینگی بدون پشتوانه، افزایش نرخ تورم و کاهش رشد اقتصادی شده و با ایجاد نااطمینانی عمومی، پیش‌بینی ناپذیری آینده و شکل‌گیری انتظارات منفی سبب تخریب فضای کارآفرینی شده است.

تأثیر تعاملی ریسک مالی و فراوانی منابع طبیعی بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب منفی و معنادار است که با نتیجه مطالعات چامبرز و مانه مو (۲۰۱۹)، اولایمی و اسی (۲۰۱۷)، مجبوری (۲۰۱۶)، مائورو و همکاران (۲۰۱۵) و علیزاده (۱۳۹۵) نیز همخوانی دارد. بر این اساس ۱ درصد افزایش اثر تعاملی ریسک مالی و فراوانی منابع طبیعی در سطوح مختلف ریسک و منابع طبیعی در کشورهای منتخب سبب تخریب ۰/۱۰۵ درصدی فضای کارآفرینی شده است. زیرا افزایش ریسک مالی و افزایش درآمد حاصل از منابع طبیعی احتمال تعیین نرخ ارز بدون واقعیات اقتصادی و ایجاد نظام ارز چندنرخ را افزایش داده و با بروز شوک منفی ناشی از کاهش قیمت و تقاضای جهانی منابع طبیعی به ایجاد محدودیت در دسترسی به ارزهای خارجی، دلاری شدن اقتصاد و کاهش کارایی و سود سرمایه‌گذاری مولد و افزایش سفته‌بازی و دلالی منجر شده و در نهایت فضای کارآفرینی را تخریب نموده است. بنابراین تأثیر منفی ریسک‌های سیاسی، اقتصادی و مالی در تعامل با تأثیر منفی فراوانی منابع طبیعی سبب تخریب بیشتر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب شده است.

تأثیر شکاف جنسیتی بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب در تخمین منفی و معنادار است که با نتیجه مطالعات باستیان و همکاران (۲۰۱۹)، میونر و همکاران (۲۰۱۷) و سرفراز و همکاران (۲۰۱۴) نیز همخوانی دارد. زیرا افزایش شکاف جنسیتی از اعطای فرصت‌های برابر به زنان به عنوان نیمی از افراد جامعه جهت انجام کارآفرینی جلوگیری نموده و سبب تخریب فضای کارآفرینی شده است.

تأثیر نرخ بیکاری بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب در تخمین منفی و معنادار است که با نتیجه مطالعات کاسیرام و مهادا (۲۰۱۸)، دوالتی و همکاران (۲۰۱۷) و بهشتی و همکاران (۱۳۸۸) نیز همخوانی دارد. زیرا راه‌اندازی و اداره کسب‌وکار کارآفرینانه به سرمایه انسانی و استعداد قابل توجه نیاز دارد و افراد بیکار معمولاً بهره کمتری از این ویژگی‌ها دارند. در نتیجه، افزایش بیکاری به کاهش خوداشتغالی و کارآفرینی انجامیده است.

تأثیر حقوق مالکیت فکری بر فضای کارآفرینی در کشورهای منتخب در تخمین مثبت و معنادار است که با نتیجه مطالعات هان (۲۰۱۶) نیز همخوانی دارد. زیرا افزایش حمایت از حقوق مالکیت فکری با افزایش بهره‌مندی کارآفرینان از نوآوری‌هایشان اعم از تولید محصولات جدید و ایجاد کسب‌وکار و بازار جدید، گرایش به کارآفرینی را افزایش و فضای کارآفرینی را توسعه داده است.

تأثیر متغیر وابسته باوقفه (فضای کارآفرینی یک سال قبل) بر فضای کارآفرینی کشورهای منتخب در هر دو حال تخمین مثبت و معنادار است. بر این اساس بهبود فضای کارآفرینی در سال قبل از بستر مناسب برای این کار حکایت داشته و با تسری به دوره بعد توانسته موجب توسعه بیش از پیش فضای کارآفرینی شود.

۷- پیشنهادهای تحقیق

در راستای کاهش تأثیر منفی ریسک سیاسی بر فضای کارآفرینی با درآمد حاصل از منابع طبیعی پیشنهاد می‌شود با کاهش دسترسی بدون مرز دولت در استفاده از منابع طبیعی مانع مداخله غیرهدفمند دولت در اقتصاد شد و با افزایش ثبات سیاسی و تأمین امنیت حقوق

مالکیت و پرهیز از مصادره اموال، زمینه برای بهبود فضای کسب و کار و جلوگیری از رانت-جویی در جامعه فراهم شود تا به توسعه فضای کارآفرینی کمک نماید.

در راستای کاهش تأثیر منفی ریسک اقتصادی بر فضای کارآفرینی درآمد حاصل از منابع طبیعی پیشنهاد می‌شود با مدیریت هدفمند کسری بودجه دولت با مدیریت صحیح درآمدهای حاصل از منابع طبیعی، جلوگیری از رشد نقدینگی بدون پشتوانه، کنترل تورم و ایجاد ثبات در محیط اقتصاد کلان از ایجاد نااطمینانی عمومی در جامعه و پیش‌بینی ناپذیری آینده کسب و کارهای کارآفرینانه جلوگیری شود تا به توسعه فضای کارآفرینی منجر گردد. در راستای کاهش تأثیر منفی ریسک مالی در تعامل با وفور منابع طبیعی بر فضای کارآفرینی پیشنهاد می‌شود با امتناع از ایجاد بدهی‌های خارجی برای مصارف جاری و مدیریت صحیح درآمد منابع طبیعی، هزینه فرصت سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های مولد کارآفرینانه کاهش دهند و به توسعه فضای کارآفرینی بپردازند.

در راستای کاهش تأثیر منفی فراوانی منابع طبیعی بر فضای کارآفرینی پیشنهاد می‌شود به این منابع به عنوان یک ثروت بین‌المللی نگریسته شود که عواید حاصل از آن باید صرف گسترش زیرساخت‌ها به‌ویژه بسترسازی برای گسترش عوامل جدید تولید هزینه شود تا از مجرای بهبود فضای کسب و کار به توسعه کارآفرینی منجر گردد.

تقدیر و تشکر: نویسندگان وظیفه خود می‌دانند از از نقطه نظرات ارزشمند داوران محترم که به غنای مقاله کمک شایانی داشته است تشکر و قدردانی نمایند.

منابع

- Abdi, H., Khosravi, J., & Mohammadzadeh, P. (2018). The Effects of Physical, Human and Social Capitals on the Entrepreneurship Level of Economic actors in Shahid Salimi industrial town of Tabriz: Structural Equations and Order Logit Models. *Journal of Economic Modeling Research*, 9(33), 189-219. (In Persian)
- Akbarian, R., Dayanti, M. H. (2006). Risk management in interest-free banking. *Islamic Economics*, 6(24): 153-170. (In Persian)
- Arellano, M. & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *Review of Economic Studies*, 58(2): 277-297.
- Auty, R. M. (2001). Resource abundance and economic development. *Oxford University Press, Oxford and New York*.
- Bastian, B. L., Metcalfe, B. D. & Zali, M. R. (2019). Gender inequality: Entrepreneurship development in the MENA Region. *Sustainability-11-06472-v2.pdf*.
- Bravo-Ortega, C. & De Gregorio, J. (2005). The relative richness of the poor? Natural resources, human capital, and economic growth. *World Bank Policy Research Working Paper*, 3484. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=648006> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.648006>.
- Canh, N. P., Kim, S., & Thanh, S. D. (2020). Entrepreneurship and natural resource rent-seeking: the roles of institutional quality. *Economics Bulletin*, 40(2), 1159-1177.
- Chambers, D. & Munemo, J. (2019). Natural resource dependency and entrepreneurship: are nations with high resource rents cursed? *International Development*, 31(2): 137-164.
- Chowdhury, F., Audretsch, D. B. & Belitski, M. (2019). Institutions and entrepreneurship quality. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 43(1): 51–81.
- Dai, R., Li, L., Xi, T. & Xie, X. (2018). Natural resource shocks and entrepreneurship: evidence from coal productions in China. <http://img.bimba.pku.edu.cn/resources/file/13/2018/04/11/20180411111118893.pdf>,
- Dutta, N., Sobel, R. S. & Roy, S. (2013). Entrepreneurship and political risk. *Entrepreneurship and Public Policy*, 2(2): 130-143.
- Dvouletý, O., Mühlböck, M., Warmuth, J. & Kittel, B. (2018). Scarred' young entrepreneurs. Exploring young adults' transition from former unemployment to self-employment. *Journal of Youth Studies*, 21(9): 1159-1181.
- Goel, R. K. & Korhonen, I. (2009). Composition of exports and cross-country corruption. BOFIT Discussion Paper 5/2009. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1427807> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1427807>.

- Gylfason, T. (2001). Nature, power, and growth. *Scottish Journal of Political Economy*, 48(5): 558- 588.
- Han, J. (2016). Intellectual property rights and performance of start-ups. *Intel Prop Rights*, 4(2): 1-4.
- Iimi, A. (2007). Escaping from the resource curse: Evidence from Botswana and the rest of the World. *IMF Staff Papers, Palgrave Macmillan*, 54(4): 663-699.
- Jafari, M., Eslamlouyan, K., Hadian, E., & Samadi, A. H. (2014). The Effect of Social Infrastructure on Economic Growth in a Resource-Rich Economy: The Case of Iran. *Journal of Iranian Energy Economics*, 3(12).27-60. (In Persian)
- Jimenez, A., Puche-Regaliza, J. C., Jiménez-Eguizábal, J. A. & Alon, I. (2017). Political discretion and corruption: the impact of institutional quality on formal and informal entrepreneurship. *European J. International Management*, 11(3): 280-300.
- Kaseeram, I. & Mahadea, D. (2018). Examining the relationship between entrepreneurship, unemployment and education in South Africa using a VECM approach. *International Journal of Education Economics and Development, Inderscience Enterprises Ltd*, 9(3): 193-209.
- Khalilov, L., & Yi, C. D. (2021). Institutions and entrepreneurship: Empirical evidence for OECD countries. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 9(2), 119-134.
- Kolstad, I. & Wiig, A. (2009). It's the rents, stupid! The political economy of the resource curse. *Energy Policy*, 37(12): 5317-5325.
- Majbourni, M. (2016). Oil and entrepreneurship. *Energy Policy*, 94(C): 10-15.
- Mauro, P. (1995). Corruption and growth. *Quarterly Journal of Economics*, 110(3): 681–712.
- Mecagni, M., Corrales, S. J., Dridi, J., Garcia-Verdu, R., Imam, P., Matz, J., Macario, C., Maino, R., Mu, Y., Moheeput, A., Narita, F., Pani, M., Rosales, M., Weber, S. & Yehoue, E. (2015). Dollarization in Sub-Saharan Africa experience and lessons. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/dp/2015/afr1504.pdf>.
- Meunier, F., Krylova, Y. & Ramalho, R. (2017). Women's entrepreneurship, How to measure the gap between new female and male entrepreneurs? Policy Research Working Paper 8242, <http://documents.worldbank.org/curated/en/704231510669093889>.
- Ministry of Cooperation, Labor and Social Welfare. (2015). Monitoring and improving the entrepreneurship system in Iran. (In Persian)
- mohammadzadeh, Y., Hekmati Farid, S., & Miraliashrafi, K. (2016). The effect of economic freedom on entrepreneurship development in selected countries. *Journal of Entrepreneurship Development*, 9(2), 357-376. doi: 10.22059/jed.2016.60059. (In Persian)

- mohammadzadeh, Y., rahbar, F., & ghahramani, H. (2016). The impact of natural resource rents on entrepreneurship development (Case Study selected countries). *Strategic Management Research*, 22(61), 77-98. (In Persian)
- Moradi, M. A., Sakhdari, K., & Saniei, S. (2017). The Impact of Institutional Factors on the Rate of International Entrepreneurship in Developing Countries. *Journal of Entrepreneurship Development*, 10(2), 339-358. doi: 10.22059/jed.2017.217815.652005. (In Persian)
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. New York: Cambridge University Press.
- Oluyemi, O. & Essi, I. (2017). The effect of exchange rate on imports and exports in Nigeria. *International Journal of Economics and Business Management*, 3(2): 66-77.
- Pourjavan, A., Shahabadi, A., Ghrbanejad, M., and Amiri, H. (2014). The impact of natural resource abundance on selected countries performance: GMM approach. *Journal of Economic Modeling Research*, 4(16); 1-32. (In Persian)
- Robinson, J. A., Torvik, R. & Verdier, T. (2006). Political foundations of the resource curse. *Journal of Development Economics*, 79(2): 447-468.
- Sachs, J. D. & Warner, A. M. (2001). The curse of natural resources. *European Economic Review*, 45(4-6), 827-838.
- Sachs, J. D. & Warner, A., M. (1995). Natural resource abundance and economic growth. NBER Working Paper, 5398.
- Sarfaraz, L., Faghieh, N. & Asadi Majd, A. (2014). The relationship between women entrepreneurship and gender equality. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, doi: 10.1186/2251-7316-2-6.
- Shahabadi, A., jafari, M., & Davari Kish, R. (2019). The Effect of Economic Risk on Women's Entrepreneurship Activity in Selected Countries of the World. *new economy and trad*, 14(1), 61-82. doi: 10.30465/jnet.2019.4280. (In Persian)
- Shakeri, M., Jafari Samimi, A., & Karimi Moughari, Z. (2015). The Relationship between Institutional Variables and Economic Growth: Introducing a New Institutional Measure for Middle East and North Africa (MENA). *Economic Growth and Development Research*, 6(21), 106-93. (In Persian)
- Shao, S. & Yang, L. L. (2014). Natural resource dependence, human capital accumulation, and economic growth: a combined explanation for the resource curse and the resource blessing. *Energy Policy*, 74(33): 632-642.
- Torvik, R. (2002). Natural resources, rent seeking and welfare. *Journal of Development Economics*, 67(2): 455- 470.
- Torvik, R. (2009). Why do some resource- abundant countries succeed while others do not? *Oxford Review of Economic Policy*, 25(2): 241-256.
- Wooldrige, J. (2008). *Introductory econometrics: A modern approach*. 4th Edition, Kindle Edition.